

พุทธธรรม

กับ ทฤษฎีการศึกษาร่วมสมัย

บทสนทนาระหว่าง

ศาสตร์การศึกษาตะวันออกกับศาสตร์การศึกษาตะวันตก

Buddhist Wisdom in Dialogue with
Contemporary Educational Theories

อาจารย์เปี้ยก:

อภิรักษ์ สิริรัตนจิตต์

นักธรรมเอก, เปรียญธรรม ๓

ปริญญาเอก (กำลังศึกษา): กศ.ด. หลักสูตรและการสอน

ปริญญาโท: ค.บ. หลักสูตรและการสอน

ปริญญาตรี: พร.บ. ปรัชญา เกียรตินิยมอันดับ ๒

พุทธธรรมกับทฤษฎีการศึกษาร่วมสมัย
บทสนทนาระหว่างศาสตร์การศึกษาตะวันออกกับ
ศาสตร์การศึกษาตะวันตก
(Buddhist Wisdom in Dialogue with Contemporary
Educational Theories)

อภินันท์ สิริรัตนจิตต์

รายการบรรณานุกรม

อภินันท์ สิริรัตนจิตต์. (2569). พุทธธรรมกับทฤษฎีการศึกษา

ร่วมสมัย : บทสนทนาระหว่างศาสตร์การศึกษา

ตะวันออกกับศาสตร์การศึกษาตะวันตก.

สงขลา: AP Book and Infopreneur.

พิมพ์ครั้งที่ 1: กรกฎาคม พ.ศ. 2569

จำนวน 340 หน้า

ราคา 499 บาท

แม้โลกจะเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจากความก้าวหน้า
ทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และปัญญาประดิษฐ์
แต่คำถามพื้นฐานของการศึกษายังคงเดิม
คือ
“เราควรพัฒนามนุษย์ไปเพื่ออะไร”
และ
“การศึกษาที่ดีควรมีลักษณะเช่นใด”

คำนำ

การศึกษาเป็นกระบวนการสำคัญในการพัฒนา มนุษย์ให้มีความรู้ ความสามารถ คุณธรรม และปัญญา เพื่อดำรงชีวิตร่วมกับผู้อื่นและสังคมได้อย่างมีความหมาย แม้โลกจะเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจากความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และปัญญาประดิษฐ์ แต่คำถามพื้นฐานของการศึกษายังคงเดิม คือ “เราควรพัฒนามนุษย์ไปเพื่ออะไร” และ “การศึกษาที่ดีควรมีลักษณะเช่นใด”

ในช่วงเวลาที่ผ่านมาศตวรรษที่ผ่านมา วงวิชาการด้านการศึกษามีได้รับอิทธิพลอย่างมากจากแนวคิดและทฤษฎีของนักปรัชญาและนักการศึกษาตะวันตก ไม่ว่าจะเป็น John Dewey, Jean Piaget, Lev Vygotsky, Jerome Bruner, David Kolb, Carl Rogers, Paulo Freire ตลอดจนแนวคิดร่วมสมัย เช่น Competency-Based Education, Social and Emotional Learning, Transformative Learning และ OECD Learning Compass ซึ่งล้วนมีคุณูปการต่อการพัฒนาทฤษฎีและการปฏิบัติทางการศึกษาอย่างยิ่ง

ขณะเดียวกัน พระพุทธศาสนาในฐานะภูมิปัญญาที่สั่งสมมายาวนานกว่าสองพันห้าร้อยปี ได้เสนอหลักการพัฒนามนุษย์ที่ครอบคลุมทั้งด้านกาย ความประพฤติ จิตใจ

และปัญญา ผ่านหลักธรรมสำคัญ เช่น ภาวนา ๔ ไตรสิกขา
อิทธิบาท ๔ โยนิโสมนสิการ กาลามสูตร พรหมวิหาร ๔
ปฏิจจสมุปบาท สัมปยุตธรรม และมรรคมรรค ๘ หลักธรรม
เหล่านี้มิได้เป็นเพียงคำสอนทางศาสนา หากแต่เป็นกรอบคิด
ที่อธิบายธรรมชาติของมนุษย์ การเรียนรู้ และการพัฒนาชีวิต
อย่างเป็นระบบ

ผู้เขียนจึงมีความเชื่อว่า พุทธธรรมและศาสตร์
การศึกษาร่วมสมัยมิใช่คู่ตรงข้าม หากเป็นองค์ความรู้สองสาย
ที่สามารถสนทนา แลกเปลี่ยน และเกื้อกูลกันได้ หนังสือเล่มนี้
จึงมิได้มุ่งหมายที่จะพิสูจน์ว่าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
เหนือกว่าทฤษฎีการศึกษาตะวันตก หรือในทางกลับกัน แต่มุ่ง
สร้างพื้นที่ของการสนทนาทางวิชาการ เพื่อทำความเข้าใจว่า
ทั้งสองแนวคิดอธิบายการพัฒนามนุษย์อย่างไร มีจุดร่วม
จุดต่าง และสามารถสังเคราะห์เป็นแนวทางใหม่สำหรับ
การจัดการศึกษาในศตวรรษที่ ๒๑ ได้อย่างไร

หนังสือเล่มนี้นำเสนอหลักพุทธธรรมสำคัญควบคู่กับ
แนวคิดทางการศึกษาร่วมสมัย โดยใช้กรอบการวิเคราะห์
เดียวกันในทุกบท เพื่อให้ผู้อ่านสามารถพิจารณาเปรียบเทียบ
อย่างเป็นระบบ ทั้งในมิติของเป้าหมายการศึกษา มุมมองต่อ
มนุษย์ กระบวนการเรียนรู้ บทบาทของครู บทบาทของผู้เรียน
ตลอดจนการประเมินผล การเรียนรู้ อันจะนำไปสู่

การประยุกต์ใช้ในหลักสูตร การจัดการเรียนรู้ การวิจัย และ
การพัฒนาวิชาชีพครู

ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเล่มนี้จะเป็น
ประโยชน์ต่อคณาจารย์ นิสิต นักศึกษาระดับปริญญาตรี โท
และเอก ตลอดจนนักวิจัยและผู้สนใจด้านการศึกษาพุทธ
ศาสตร์ และการพัฒนามนุษย์ อีกทั้งจะเป็นจุดเริ่มต้นของ
การสร้างบทสนทนาระหว่างภูมิปัญญาตะวันออกกับศาสตร์
การศึกษาสากล เพื่อร่วมกันแสวงหาแนวทางการศึกษา
ที่ตอบสนองต่อความท้าทายของโลกปัจจุบันและอนาคต
โดยยังคงยึดมั่นในคุณค่าของความเป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์

หากหนังสือเล่มนี้สามารถช่วยให้ผู้อ่านมองเห็น
ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธธรรมกับศาสตร์การศึกษาในมิติ
ที่ลึกซึ้งขึ้น และเกิดแรงบันดาลใจในการนำองค์ความรู้ทั้งสอง
มาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาผู้เรียน สังคม และตนเอง ผู้เขียน
ถือว่าบรรลุความตั้งใจในการเขียนหนังสือเล่มนี้แล้ว

ด้วยความปรารถนาดี

อภิรักษ์ สิริรัตนจิตต์

กรกฎาคม, ๒๕๖๙

เป้าหมายสำคัญของหนังสือเล่มนี้
มิใช่การสร้างข้อสรุปว่า
ระบบความคิดใดถูกต้องหรือสมบูรณ์กว่า
แต่หากเป็นการเสนอว่า การศึกษาในโลกปัจจุบัน
อาจได้รับประโยชน์จากการเปิดพื้นที่ให้ภูมิปัญญา
ที่ต่างวัฒนธรรม ได้สนทนากันอย่างเคารพต่อความแตกต่าง

สารบัญ

คำนำ	จ
บทนำ	1
ภาคที่ 1 รากฐานความคิด	5
บทที่ 1 การศึกษาเพื่อการพัฒนามนุษย์: สองกระบวนทัศน์ที่มาบรรจบกัน	6
ความหมายของการศึกษา	9
เป้าหมายของการศึกษา	14
การเรียนรู้คืออะไร: การเปลี่ยนแปลงข้อมูลหรือ การเปลี่ยนแปลงตัวตน	26
ภาคที่ 2 การพัฒนาผู้เรียน	62
บทที่ 2 ภาวนา 4 : กรอบการพัฒนาคนแบบองค์รวม	63
ความหมายของภาวนา	65
กายภาวนา	66
ศีลภาวนา	67
จิตตภาวนา	68
ปัญญาภาวนา	69
สนทนากับ UNESCO Four Pillars	70
สนทนากับ OECD Learning Compass	78
สนทนากับ Whole Child Approach	86

บทที่ 3 ไตรสิกขา:

การพัฒนาสมรรถนะภายในของผู้เรียน	105
ความหมายของไตรสิกขา	106
ศีล	109
สมาธิ	109
ปัญญา	110
สนทนากับ Competency-Based Education	111
สนทนากับ Outcome-Based Education	112
สนทนากับ Transformative Learning	113
ตารางเปรียบเทียบ	117

บทที่ 4 อธิบาท 4 : แรงจูงใจ การเรียนรู้

และความเพียร	123
ความหมายของอธิบาท 4	124
ฉันทะ	126
วิริยะ	126
จิตตะ	127
วิมังสา	127
สนทนากับ Self-Determination Theory	128
สนทนากับ Achievement Goal Theory	129
สนทนากับ Growth Mindset	130

ภาคที่ 3 กระบวนการเรียนรู้	133
บทที่ 5 โยนิโสมนสิการ : การคิดอย่างแยกคอกับการเรียนรู้	
เชิงวิพากษ์	134
ความหมายของโยนิโสมนสิการ	142
Critical Thinking: การคิดเชิงวิพากษ์	148
Reflective Thinking: การสะท้อนคิด	155
Constructivism: การสร้างองค์ความรู้	161
การสนทนาระหว่างโยนิโสมนสิการกับทฤษฎีการเรียนรู้ร่วม	
สมัย	169
ตารางเปรียบเทียบ	175
Buddhist Critical Reflective Learning Model (BCRL Model)	181
การประยุกต์ใช้ BCRL Model ในการออกแบบ	
การเรียนรู้	188
ข้ออภิปรายเชิงทฤษฎี: จาก Critical Thinking	
สู่ Wisdom Education	198
สรุปบท: จากการคิดเชิงวิพากษ์สู่การตื่นรู้	204

บทที่ 6 กาลามสูตร: การแสวงหาความรู้และการเรียนรู้	
แบบสืบเสาะ	209
ความหมายของกาลามสูตร	210
Inquiry Learning	212
Discovery Learning	213
Scientific Method	214
ตารางเปรียบเทียบ	215
บทที่ 7 ปฏิจ্ঞสมุปบาท : การเรียนรู้เชิงระบบและ	
ความซับซ้อน	220
ความหมายของปฏิจ্ঞสมุปบาท	222
Systems Thinking	223
Ecological Learning	224
Complexity Theory	226
ตารางเปรียบเทียบ	229
ภาคที่ 4 ครู ห้องเรียน และสังคม	231
บทที่ 8 พรหมวิหาร 4 :	
ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับผู้เรียน	232
ความหมายของพรหมวิหาร 4	235
เมตตา	235

กรุณา	235
มูทิตา	236
อุเบกขา	236
Humanistic Education	237
Caring Education	238
Social Emotional Learning	239
ตารางเปรียบเทียบ	239

บทที่ 9 สัปปุริสธรรม 7: ภาวะผู้นำทางการศึกษาและ	
การพัฒนาวิชาชีพครู	243
ความหมายของสัปปุริสธรรม 7	244
หลักธรรมทั้ง 7 ประการ	245
Ethical Leadership	250
Instructional Leadership	251
Servant Leadership	252

บทที่ 10 มรรคมิ้องค์ 8 : สู่การออกแบบการเรียนรู้	
เพื่อการพัฒนามนุษย์อย่างยั่งยืน	257
ความหมายของมรรคมิ้องค์ 8	259
มรรคกับการพัฒนามนุษย์	259
Lifelong Learning	260

Future Education	261
Education for Sustainable Development	261
บทสรุปท้ายเล่ม	271
พุทธธรรมกับการศึกษาในศตวรรษที่ 21 :	
จากการเรียนรู้สู่การตื่นรู้	271
อ้างอิง	279
ประวัติผู้เขียน	

พุทธธรรมกับศาสตร์การศึกษา: บทสนทนา
สู่การพัฒนามนุษย์ในศตวรรษที่ 21

"การศึกษามีไว้เพื่อการเติมเต็มสมองด้วยความรู้
หากคือกระบวนการเปลี่ยนแปลงความเป็นมนุษย์ทั้งชีวิต

บทนำ

พุทธธรรมกับศาสตร์การศึกษา: บทสนทนา สู่การพัฒนามนุษย์ในศตวรรษที่ 21

การเปลี่ยนแปลงของโลกในศตวรรษที่ 21 ได้สร้างความท้าทายใหม่ต่อระบบการศึกษาอย่างที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีดิจิทัล ปัญญาประดิษฐ์ ความผันผวนทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ความหลากหลายทางวัฒนธรรม และความซับซ้อนของปัญหาสังคม ทำให้การศึกษาไม่อาจจำกัดอยู่เพียงการถ่ายทอดองค์ความรู้ แต่ต้องมุ่งพัฒนามนุษย์ให้มีสมรรถนะในการเรียนรู้ตลอดชีวิต คิดอย่างมีวิจารณญาณ อยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างรับผิดชอบ และสามารถดำรงชีวิตอย่างมีความหมาย

ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา แนวคิดทางการศึกษาร่วมสมัยได้พัฒนาจากการเน้นการถ่ายทอดความรู้ไปสู่การสร้างประสบการณ์การเรียนรู้ที่ส่งเสริมการคิด การลงมือปฏิบัติ การสะท้อนคิด และการพัฒนาศักยภาพของผู้เรียนอย่างรอบด้าน แนวคิด เช่น Competency-Based Education, Constructivism, Transformative Learning, Social and Emotional Learning, Whole Child Approach

และ Learning Compass 2030 ของ OECD สะท้อนความพยายามของวงวิชาการในการสร้างการศึกษาที่ตอบสนองต่อโลกที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

ในอีกด้านหนึ่ง พระพุทธศาสนาได้เสนอแนวทางการพัฒนามนุษย์ที่ตั้งอยู่บนการฝึกฝนกาย ใจ และปัญญา ผ่านหลักธรรมที่เป็นระบบและสัมพันธ์กัน หลักธรรมเหล่านี้มิได้มุ่งเพียงการแสวงหาความรู้ หากแต่เน้นการเปลี่ยนแปลงภายในของผู้เรียน การรู้จักตนเอง การพัฒนาคุณธรรม การใช้ปัญญาในการพิจารณาเหตุและผล และการดำรงชีวิตร่วมกับผู้อื่นอย่างเกื้อกูลแม้จะมีจุดกำเนิดและบริบททางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน แต่เมื่อพิจารณาในระดับปรัชญาการศึกษา จะพบว่าพุทธธรรมและแนวคิดการศึกษาร่วมสมัยต่างให้ความสำคัญกับคำถามพื้นฐานเดียวกัน ได้แก่ การพัฒนามนุษย์ การเรียนรู้ การสร้างปัญญา และการอยู่ร่วมกันในสังคม ความเหมือนดังกล่าวมิได้หมายความว่าทั้งสองระบบความคิดกล่าวสิ่งเดียวกัน หากสะท้อนว่าทั้งสองต่างพยายามอธิบายปรากฏการณ์เดียวกันผ่านกรอบแนวคิดที่มีสมมติฐาน จุดเน้น และภาษาเฉพาะของตนเอง

หนังสือเล่มนี้จึงเลือกใช้แนวทาง "การสนทนาทางวิชาการ" (Scholarly Dialogue) แทนการเปรียบเทียบเพื่อชี้ขาด โดยให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจฐานคิดของแต่ละแนวทางก่อน แล้วจึงวิเคราะห์จุดร่วม จุดต่าง และศักยภาพในการสังเคราะห์ เพื่อให้เกิดมุมมองใหม่ต่อการจัดการศึกษา การพัฒนาหลักสูตร การออกแบบการเรียนรู้ และการประเมินผลที่สอดคล้องกับการพัฒนามนุษย์อย่างองค์รวม

ในแต่ละบท ผู้เขียนใช้กรอบการวิเคราะห์เดียวกัน ประกอบด้วย (1) คำถามทางการศึกษา (2) มุมมองของพุทธธรรม (3) มุมมองของทฤษฎีการศึกษาร่วมสมัย (4) บทสนทนาระหว่างสองแนวคิด (5) นัยต่อการจัดการศึกษา (6) กรณีศึกษาและตัวอย่างการประยุกต์ใช้ และ (7) ประเด็นเพื่อการไตร่ตรองและการวิจัย โครงสร้างดังกล่าวช่วยให้ผู้อ่านติดตามความสัมพันธ์ของแนวคิดต่าง ๆ ได้อย่างเป็นระบบ และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในบริบทที่หลากหลาย

เป้าหมายสำคัญของหนังสือเล่มนี้ มิใช่การสร้างข้อสรุปว่าระบบความคิดใดถูกต้องหรือสมบูรณ์กว่า แต่หากเป็นการเสนอว่า การศึกษาในโลกปัจจุบันอาจได้รับประโยชน์จากการเปิดพื้นที่ให้ภูมิปัญญาต่างวัฒนธรรมได้สนทนากันอย่างเคารพต่อความแตกต่าง เมื่อพุทธธรรมและทฤษฎีการศึกษาร่วมสมัยได้รับการทำความเข้าใจในบริบทของตนเอง และ

ได้รับการสังเคราะห์อย่างมีหลักวิชาการ ย่อมสามารถ
ก่อให้เกิดกรอบคิดใหม่ที่ส่งเสริมการพัฒนาผู้เรียนอย่างสมดุล
ทั้งในด้านความรู้ ทักษะ คุณธรรม ปัญญา และความ
รับผิดชอบต่อสังคม

หวังว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นทั้งตำราสำหรับการเรียน
การสอน แหล่งอ้างอิงสำหรับการศึกษาค้นคว้า และจุดเริ่มต้น
ของการวิจัยที่ต่อยอดองค์ความรู้ด้านพุทธศาสตร์และ
การศึกษา เพื่อร่วมกันสร้างแนวทางการเรียนรู้ที่ตอบโจทย์
โลกยุคใหม่ โดยไม่ละทิ้งคุณค่าพื้นฐานของการพัฒนามนุษย์
อย่างสมบูรณ์

ภาคที่ 1
รากฐานความคิด

บทที่ 1

การศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์: เมื่อพุทธปัญญาสนทนากับปรัชญาการศึกษา ร่วมสมัย

*"การศึกษามีใช่เพียงการเติมเต็มสมองด้วยความรู้
หากคือกระบวนการเปลี่ยนแปลงความเป็นมนุษย์ทั้งชีวิต"*

หากมีคำถามเพียงข้อเดียวที่วงการศึกษาทั่วโลกพยายามตอบมาอย่างต่อเนื่องยาวนานกว่าสองพันปี คำถามนั้นคงไม่ใช่คำถามว่า "จะสอนอย่างไร" หากแต่เป็นคำถามที่ลึกซึ้งกว่านั้น คือ **"การศึกษาคืออะไร"**

แม้คำถามนี้จะดูเรียบง่าย แต่คำตอบกลับไม่เคยเป็นหนึ่งเดียว เพราะทุกยุคสมัย ทุกอารยธรรม และทุกสำนักความคิดต่างอธิบาย "การศึกษา" บนพื้นฐานของความเข้าใจที่มีต่อมนุษย์ โลก และเป้าหมายของชีวิตที่แตกต่างกัน ความแตกต่างดังกล่าวมิใช่เพียงความแตกต่างด้านวิธีการสอน หากเป็นความแตกต่างระดับ "กระบวนทัศน์" (Paradigm)

ที่กำหนดทิศทางของการจัดการศึกษา หลักสูตร การเรียนรู้ตลอดจนวิธีการประเมินผลผู้เรียนเมื่อพิจารณาพัฒนาการของศาสตร์การศึกษา จะพบว่าโลกตะวันตกได้สร้างองค์ความรู้ทางการศึกษาที่ทรงอิทธิพลผ่านงานของนักปรัชญาและนักการศึกษาหลายยุคสมัย ตั้งแต่เพลโต (Plato) อริสโตเติล (Aristotle) ฌอง-ฌาคส์ รูสโซ (Jean-Jacques Rousseau) จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) ฌอง เพียเจต์ (Jean Piaget) เลฟ วีกอตสกี (Lev Vygotsky) เจอโรม บรูเนอร์ (Jerome Bruner) ไปจนถึงนักคิดร่วมสมัย เช่น แจ็ก เมซีโรว์ (Jack Mezirow) เปาโล เฟรเร (Paulo Freire) และกรอบการศึกษาขององค์การยูเนสโก (UNESCO) และองค์การเพื่อความร่วมมือและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (OECD) แนวคิดเหล่านี้มีอิทธิพลต่อการพัฒนาการศึกษาทั่วโลก ทั้งในด้านการออกแบบหลักสูตร การจัดการเรียนรู้ การประเมินผล และการพัฒนาสมรรถนะของผู้เรียน หลายประเทศได้นำแนวคิดดังกล่าวมาประยุกต์ใช้เพื่อเตรียมผู้เรียนให้พร้อมต่อโลกแห่งศตวรรษที่ 21 ซึ่งเต็มไปด้วยความไม่แน่นอน ความซับซ้อน และการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

ในอีกด้านหนึ่ง พระพุทธศาสนาได้เสนอกรอบคิดเกี่ยวกับการพัฒนามนุษย์ที่มีความเป็นระบบและต่อเนื่องมายาวนานกว่า 2,500 ปี แม้จะไม่ได้ใช้คำว่า "การศึกษา" ใน

ความหมายแบบสมัยใหม่ แต่แนวคิดเรื่อง "สิกขา" หรือการฝึกฝนพัฒนาตนเอง กลับสะท้อนความเข้าใจอย่างลึกซึ้งต่อธรรมชาติของมนุษย์ กระบวนการเรียนรู้ และเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนา

พระพุทธศาสนามองว่า มนุษย์มิใช่สิ่งที่ถูกกำหนดไว้ตายตัว หากเป็นชีวิตที่สามารถฝึกฝน พัฒนา และเปลี่ยนแปลงได้ผ่านการเรียนรู้และการปฏิบัติ การศึกษาจึงมิใช่เพียงการเพิ่มพูนความรู้ แต่คือกระบวนการพัฒนากาย ใจ และปัญญา จนเกิดความสามารถในการดำรงชีวิตอย่างมีคุณค่าและเกื้อกูลต่อสังคม เมื่อพิจารณาอย่างรอบด้าน จะพบว่าพุทธธรรมและศาสตร์การศึกษาร่วมสมัยต่างพยายามตอบคำถามเดียวกัน คือ มนุษย์เรียนรู้อย่างไร การศึกษาควรพัฒนาสิ่งใด และชีวิตที่ดีควรมีลักษณะเช่นใด แม้ว่าจะใช้ภาษา แนวคิด และกรอบอ้างอิงที่แตกต่างกันก็ตาม

หนังสือเล่มนี้จึงมิได้มีเป้าหมายเพื่อเปรียบเทียบว่าแนวคิดใด "เหนือกว่า" หากมุ่งสร้าง **บทสนทนาทางวิชาการ (Scholarly Dialogue)** ระหว่างพุทธธรรมกับศาสตร์การศึกษาร่วมสมัย เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ลุ่มลึกขึ้นต่อธรรมชาติของการศึกษา และนำไปสู่การสังเคราะห์กรอบคิดใหม่สำหรับการพัฒนามนุษย์ในศตวรรษที่ 21

ในบทนี้ ผู้เขียนจะเริ่มต้นจากคำถามพื้นฐานที่สุดของ ศาสตร์การศึกษา ได้แก่ การศึกษาคืออะไร เป้าหมายของการศึกษาคืออะไร มนุษย์คือใคร การเรียนรู้เกิดขึ้นได้อย่างไร และเหตุใดคำตอบต่อคำถามเหล่านี้จึงกำหนดทิศทางของการจัดการศึกษาทั้งระบบ การทำความเข้าใจรากฐานดังกล่าว จะเป็นเสมือนการวางฐานรากของอาคาร ก่อนที่จะก้าวเข้าสู่ การสนทนาเชิงลึกระหว่างหลักพุทธธรรมและทฤษฎี การศึกษาร่วมสมัยในบทต่อไป

1.1 การศึกษาคืออะไร: ความหมายที่เปลี่ยนไป ตามกระบวนทัศน์

ลองจินตนาการถึงห้องเรียนสองห้องที่อยู่ติดกัน

ห้องแรก นักเรียนกำลังนั่งเรียงแถวอย่างเป็นระเบียบ ครูยืนบรรยายอยู่หน้าชั้น ผู้เรียนตั้งใจจดบันทึกเนื้อหาเพื่อเตรียมสอบ ทุกคนเชื่อว่าหน้าที่ของโรงเรียนคือการถ่ายทอด ความรู้จากผู้รู้ไปยังผู้เรียน และความสำเร็จของการศึกษาคือ คะแนนสอบที่สูงขึ้น

ห้องที่สอง ผู้เรียนกำลังทำโครงการร่วมกัน บางคน อภิปราย บางคนค้นคว้าข้อมูล บางคนทดลองแก้ปัญหา ครู

ไม่ได้เป็นผู้บอกคำตอบ แต่ทำหน้าที่ตั้งคำถาม กระตุ้นการคิด และช่วยให้ผู้เรียนสะท้อนประสบการณ์ของตนเอง ความสำเร็จของห้องเรียนนี้ไม่ได้วัดจากการจำข้อมูลได้มากเพียงใด แต่พิจารณาจากความสามารถในการคิด วิเคราะห์ ทำงานร่วมกับผู้อื่น และเรียนรู้จากประสบการณ์

คำถามคือ ห้องเรียนใดกำลังจัด "การศึกษา" ที่แท้จริง

หลายคนอาจตอบว่า "ทั้งสองห้อง" แต่มีวิธีการต่างกัน หากตอบเช่นนั้น คำถามถัดมาคือ เหตุใดการศึกษาจึงมีรูปแบบที่แตกต่างกันเช่นนี้ คำตอบมีได้อยู่ที่เทคนิคการสอน แต่อยู่ที่ความเข้าใจต่อความหมายของ "การศึกษา" ที่แต่ละสถาบันหรือสถานศึกษายึดถือเป็นปรัชญาเป้าหมาย

ความหมายของการศึกษาในฐานะการพัฒนามนุษย์

คำว่า *Education* มีรากศัพท์จากภาษาละตินสองคำ ที่มักถูกกล่าวถึง ได้แก่ *educare* ซึ่งหมายถึง "การเลี้ยงดู การอบรม" และ *educere* ซึ่งหมายถึง "การนำสิ่งที่อยู่ภายในออกมา" ความหมายทั้งสองสะท้อนมิติสำคัญของการศึกษากล่าวคือ การศึกษาไม่ใช่เพียงการส่งผ่านความรู้จากภายนอกเข้าสู่ผู้เรียน แต่ยังเป็นกระบวนการดึงศักยภาพที่มีอยู่ภายในมนุษย์ให้งอกงาม

แนวคิดนี้สอดคล้องกับการอภิปรายของนักปรัชญาการศึกษาหลายคน แม้จะมีรายละเอียดแตกต่างกัน เพลโตมองว่าการศึกษาเป็นกระบวนการหันจิตใจจากความไม่รู้ไปสู่ความจริง อริสโตเติลเห็นว่าการศึกษาช่วยหล่อหลอมคุณธรรมผ่านการฝึกฝน ดิวอีเสนอว่าการศึกษาเป็นการสร้างและปรับเปลี่ยนประสบการณ์อย่างต่อเนื่อง ส่วนเปาโล เฟรเรมองว่าการศึกษาที่แท้จริงต้องปลดปล่อยมนุษย์จากการกดทับและทำให้ผู้เรียนเป็นผู้ร่วมสร้างความรู้ มิใช่เพียงผู้รับความรู้

แม้แนวคิดเหล่านี้จะเกิดขึ้นในบริบททางสังคมและประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกัน แต่ต่างมีจุดร่วมสำคัญคือ การศึกษาไม่ใช่เพียงการสะสมข้อมูล หากเป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์ให้สามารถดำรงชีวิตอย่างมีเหตุผล มีเสรีภาพ และมีความรับผิดชอบต่อสังคม

การศึกษาในมุมมองของพระพุทธศาสนา

ในพระพุทธศาสนา แม้จะไม่มีนิยามคำว่า "การศึกษา" ตามความหมายในปัจจุบัน แต่คำว่า **สิกขา** ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกมีนัยสำคัญอย่างยิ่ง เพราะหมายถึง "การฝึก" หรือ "การศึกษาเพื่อการพัฒนา" โดยพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่า การศึกษาตามแนวพุทธมิใช่เพียงการรับรู้ข้อมูลหรือความรู้ แต่คือกระบวนการฝึกฝน

มนุษย์ทั้งระบบ เพื่อให้เกิดการพัฒนาทางพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา จนสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องและเป็นอิสระจากอำนาจของกิเลสและอวิชชา ด้วยเหตุนี้ การศึกษาตามแนวพุทธจึงมิได้สิ้นสุดเมื่อผู้เรียนสำเร็จการศึกษา หากเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่ต้องอาศัยการใคร่ครวญ การลงมือปฏิบัติ และการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง

บทสนทนาระหว่างสองกระบวนการทัศน์

เมื่อพิจารณาอย่างลุ่มลึก จะเห็นได้ว่าทั้งพุทธธรรม และปรัชญาการศึกษาตะวันตกต่างมองการศึกษาเป็น "กระบวนการเปลี่ยนแปลงมนุษย์" มากกว่าจะเป็นเพียงการถ่ายทอดความรู้ หากแต่ฐานคิดของทั้งสองแตกต่างกันในบางประเด็นสำคัญ

ศาสตร์การศึกษาร่วมสมัยจำนวนมากเน้นการพัฒนาความสามารถในการคิด การแก้ปัญหา การมีส่วนร่วมในสังคม และการสร้างพลเมืองที่มีคุณภาพ ขณะที่พุทธธรรมเพิ่มมิติของการรู้เท่าทันตนเอง การฝึกจิต และการพัฒนาปัญญาเพื่อการดำรงชีวิตอย่างมีความสุขและไม่เบียดเบียนผู้อื่น ความแตกต่างนี้มิได้หมายความว่าทั้งสองแนวคิดขัดแย้งกัน หากสะท้อนให้เห็นว่าทั้งสองต่างให้ความสำคัญกับ "การพัฒนามนุษย์" แต่ใช้กรอบอธิบายและภาษาทางวิชาการ

ที่ต่างกัน การทำความเข้าใจความแตกต่างดังกล่าวจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการสนทนาที่สร้างสรรค์ มากกว่าการตัดสินว่าแนวคิดใดถูกต้องกว่าอีกแนวคิดหนึ่ง

หากมองการศึกษาเพียงการถ่ายทอดองค์ความรู้ เราอาจสร้างผู้เรียนที่ "รู้มาก" แต่ยังไม่สามารถใช้ความรู้นั้นเพื่อพัฒนาตนเองและสังคมได้ แต่หากมองการศึกษาเป็นกระบวนการพัฒนาความเป็นมนุษย์ การเรียนรู้จะก้าวพ้นจากการสะสมข้อมูลไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีคิด คุณลักษณะ และวิถีชีวิตของผู้เรียน การสนทนาระหว่างพุทธธรรมกับศาสตร์ การศึกษาร่วมสมัยจึงเริ่มต้นจากจุดร่วมที่สำคัญที่สุด คือ การยอมรับว่าการศึกษามีคุณค่าเมื่อสามารถทำให้ "มนุษย์เติบโต" ทั้งในด้านปัญญา คุณธรรม สมรรถนะ และความรับผิดชอบต่อโลกที่ตนอาศัยอยู่

1.2 เป้าหมายของการศึกษา: จากการสร้างคนสู่การพัฒนา มนุษย์

*“คำตอบต่อคำถามว่า ‘การศึกษามีไว้เพื่ออะไร’ คือเข็มทิศที่
กำหนดทิศทางของหลักสูตร วิธีการเรียนรู้ บทบาทของครู
และอนาคตของสังคม”*

หากมีผู้ถามว่า

“โรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยมีหน้าที่อะไร”

คำตอบที่ได้รับอาจแตกต่างกันอย่างมาก บางคนตอบว่า
เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ บางคนกล่าวว่าเพื่อสร้างคนดี บางคน
มองว่าเป็นการเตรียมกำลังคนเข้าสู่ตลาดแรงงาน ขณะที่อีก
หลายคนเชื่อว่าการศึกษาคควรสร้างพลเมืองที่มีความ
รับผิดชอบต่อสังคม

คำตอบเหล่านี้ล้วนมีเหตุผลรองรับ แต่ในเชิงปรัชญา
การศึกษา คำตอบแต่ละแบบสะท้อน “เป้าหมายของ
การศึกษา” (Aims of Education) ที่แตกต่างกัน และเมื่อ
เป้าหมายแตกต่าง การออกแบบหลักสูตร การจัดการเรียนรู้
การวัดและประเมินผล ตลอดจนบทบาทของครูและผู้เรียน
ก็ย่อมแตกต่างกันไปด้วย

ด้วยเหตุนี้ การอภิปรายเรื่อง “เป้าหมายของการศึกษา” จึงมิใช่เพียงการตอบคำถามเชิงนโยบาย หากเป็นการตอบคำถามพื้นฐานที่สุดว่า “เรากำลังสร้างมนุษย์แบบใด”

1.2.1 เป้าหมายของการศึกษาในพัฒนาการของ ความคิดตะวันตก

ตลอดประวัติศาสตร์ของอารยธรรมตะวันตก เป้าหมายของการศึกษาได้เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคม เศรษฐกิจ และปรัชญาที่ครอบงำแต่ละยุคสมัย

ในยุคคลีกโบราณ เพลโต (Plato) มองว่าการศึกษามีจุดหมายเพื่อพัฒนาปัญญาและคุณธรรมของมนุษย์ โดยเชื่อว่าความรู้ที่แท้จริงจะนำไปสู่ความดีและความยุติธรรม การศึกษาจึงเป็นกระบวนการหล่อหลอม “ผู้ปกครองที่มีปัญญา” มากกว่าการผลิตผู้มีทักษะเฉพาะด้าน

อริสโตเติล (Aristotle) ขยายแนวคิดดังกล่าวโดยเสนอว่า เป้าหมายสูงสุดของชีวิตมนุษย์คือ *Eudaimonia* หรือ “ความเจริญงอกงามของชีวิต” (Human Flourishing) ซึ่งเกิดจากการใช้เหตุผลควบคู่กับการฝึกฝนคุณธรรม การศึกษาจึงต้องช่วยให้มนุษย์พัฒนาทั้งสติปัญญา อุปนิสัย และความสามารถในการใช้ชีวิตอย่างสมดุล

เมื่อเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) เสนอว่าการศึกษาไม่ใช่การเตรียมตัวเพื่อชีวิตในอนาคต แต่คือ “ชีวิต” เอง การศึกษาจึงต้องเชื่อมโยงกับประสบการณ์จริง เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติ คิด วิเคราะห์ และเรียนรู้ร่วมกับผู้อื่น เพื่อเตรียมความพร้อมสำหรับการเป็นสมาชิกของสังคมประชาธิปไตย

ในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 เปาโล เฟรเร (Paulo Freire) วิพากษ์การศึกษาที่ทำให้ผู้เรียนเป็นเพียงผู้รับข้อมูล โดยเสนอว่าการศึกษาควรเป็นกระบวนการปลดปล่อย (Liberation) ที่ทำให้ผู้เรียนสามารถตั้งคำถามต่อความไม่เป็นธรรม เข้าใจบริบทของตนเอง และร่วมกันเปลี่ยนแปลงสังคม แนวคิดเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า เป้าหมายของการศึกษาในโลกตะวันตกได้พัฒนาอย่างต่อเนื่อง จากการเน้น “การสร้างปัญญา” ไปสู่ “การพัฒนามนุษย์ทั้งชีวิต” และ “การสร้างพลเมืองที่มีความรับผิดชอบต่อสังคม”

1.2.2 เป้าหมายของการศึกษาในโลกศตวรรษที่ 21

การเปลี่ยนแปลงของโลกในศตวรรษที่ 21 ทำให้คำถามเรื่องเป้าหมายของการศึกษากลับมาได้รับความสนใจอีกครั้ง

รายงาน *Learning: The Treasure Within* ของ UNESCO (Delors, 1996) เสนอว่า การศึกษาควรพัฒนา มนุษย์ผ่านสี่เสาหลัก ได้แก่

Learning to Know – เรียนเพื่อรู้

Learning to Do – เรียนเพื่อปฏิบัติ

Learning to Live Together – เรียนเพื่ออยู่ร่วมกัน

Learning to Be – เรียนเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

ในเวลาต่อมา OECD ได้พัฒนา **Learning Compass 2030** ซึ่งเสนอว่า เป้าหมายของการศึกษาไม่ใช่ เพียงการสร้างผู้มีความรู้ แต่ต้องพัฒนาผู้เรียนให้มี “Agency” หรือความสามารถในการกำหนดทิศทางชีวิตของตนเอง มีสมรรถนะในการแก้ปัญหาที่ซับซ้อน มีคุณค่า (Values) และมีความสุข (Well-being) เมื่อพิจารณา ร่วมกัน จะพบว่าทั้ง UNESCO และ OECD ต่างกำลังเคลื่อน การศึกษาจาก “การสะสมความรู้” ไปสู่ “การพัฒนามนุษย์ อย่างองค์รวม” ซึ่งครอบคลุมทั้งมิติของความรู้ ทักษะ คุณลักษณะ คุณค่า และการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมโลก

1.2.3 เป้าหมายของการศึกษาตามแนวพุทธ

ในพระพุทธศาสนา แม้จะไม่มีกำหนด “เป้าหมายของการศึกษา” ในรูปแบบเดียวกับศาสตร์

การศึกษาสมัยใหม่ แต่เมื่อพิจารณาหลักคำสอนโดยรวม จะเห็นได้ว่าการศึกษาในความหมายของ “สิกขา” มีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนามนุษย์ทั้งชีวิต

พระพุทธเจ้าทรงมองว่า มนุษย์มิใช่สิ่งที่ถูกกำหนดไว้ตายตัว หากเป็นผู้ที่สามารถฝึกฝนและพัฒนาได้ การศึกษาจึงเป็นกระบวนการที่ช่วยให้บุคคลลดอำนาจของอวิชชาและกิเลส พร้อมทั้งเจริญอกงามในด้านกาย ความประพฤติ จิตใจ และปัญญา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่าการศึกษตามแนวพุทธมิใช่เพียงการเพิ่มพูนความรู้ แต่เป็น “การพัฒนาชีวิต” (Life Development) ที่ทำให้มนุษย์มีอิสรภาพจากความหลงผิด สามารถใช้ปัญญาในการดำรงชีวิต และสร้างประโยชน์แก่ผู้อื่นและสังคม

หากพิจารณาผ่านกรอบ **ภาวนา 4** จะเห็นว่าเป้าหมายของการศึกษาครอบคลุมการพัฒนาทั้งสี่ด้าน ได้แก่

กายภาวนา การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม และการใช้ชีวิตอย่างเหมาะสม

ศีลภาวนา การพัฒนาพฤติกรรมและความรับผิดชอบต่อผู้อื่น

จิตตภาวนา การพัฒนาจิตใจให้มีสติ สมาธิ และความมั่นคง